
КУЛІНЕНКО Л.Б.,
доктор філософських наук,
доцент, Ізмаїльський державний
гуманітарний університет,
м. Ізмаїл

РОЛЬ ОСВІТИ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

У статті представлено результати аналізу сучасних досліджень феномену освіти. Визначено роль освіти та виховання у формуванні громадянських якостей майбутнього педагога. Встановлено існування тісного взаємозв'язку між освітою та становленням особистості педагога і його громадянської активної позиції. Констатовано основні громадянські якості, що мають бути сформованими у процесі професійної підготовки у ВНЗ.

В статье представлено результаты анализа современных исследований феномена образования. Определено роль образования и воспитания в формировании гражданских качеств будущего педагога. Установлено существование тесной взаимосвязи образования и становления личности педагога, его гражданской активной позиции. Констатировано основные гражданские качества, что должны формироваться у процессе профессиональной подготовки в ВУЗе

The paper presents an analysis of current research phenomenon education. The role of education and training in the formation of civil qualities of future teachers. The existence of the close relationship between education and the formation of the personality of the teacher and his active civil position. Basic civil ascertained as to be formed in the course of training in high school

Однією із освітніх компетентностей, яких має набути педагог у процесі практичної діяльності є громадянські якості. Їх важливість та затребуваність пояснюється тією обставиною, що освіта є суспільною інституцією, що розвивається в залежності від суспільних потреб та пріоритетів. Саме через освіту відбувається підготовка майбутніх громадян країни, здійснюється їх соціалізація шляхом засвоєння норм моралі, цінностей даного суспільства.

Загальновизнаним є положення про те, що освіта є не тільки системою навчання (просвітництва) індивіда, але й його виховання. Завдяки вихованню здійснюється цілеспрямоване зрощення людини як особистості у відповідності зі специфікою того суспільства, в якому воно реалізується. Виховання є тим основним процесом, в результаті здійснення якого людина оволодіває суспільним досвідом, освоює культуру, розмаїтий світ цінностей, входить у самостійне життя, займає в ньому ту чи іншу суспільну нішу. У будь-якій національній державі виховання має, насамперед, національний характер. Його основним завданням є формування громадянина власної держави, здатного дотримуватись законів і норм, прийнятих у державі, підтримувати її, розвивати, захищати у випадку чужоземних зазіхань. У цьому розумінні виховання має громадянський характер. Воно формує гро-

мадянина – суб'єкта всіх державних і суспільних інститутів, процесів і відносин.

Разом з тим, виховання відкриває для людини обличчя світу, знайомить її з іншими народами і культурами, формує комунікативні компетенції. Глобалізація світу відкриває чисельні можливості й багатократно посилює потребу у спілкуванні людей. Особливо у європейському соціокультурному просторі. Міжнародні комунікації у буквальному розумінні визначають нинішнє соціальне ество Європи. Останнє актуалізує виховання як утвердження громадянських якостей особистості як у національному, так і у світовому вимірах. Їх становлення в системі педагогічного процесу ми розглядаємо у якості однієї з основних норм аксіологічної платформи, на якій має бути підготовлений новий учитель для європейського простору у XXI столітті.

Насамперед необхідно відмітити засадничий для розвитку будь-якого суспільства та держави характер освітньої системи, адже саме в її рамках створюється людський капітал, що в подальшому визначатиме соціокультурні та економічні параметри конкурентоспроможності нації на регіональному та глобальному рівнях. Особливою властивістю ж освіти є її глибинний виховний потенціал впливу як на особистісно-громадянські якості кожної окремої людини, так і на

суспільну свідомість загалом, що, зрештою, і визначає її суспільно-формуючий та державотворчий характер. О.І. Петрова визначає освітньо-виховний процес як національний пріоритет, як засіб та фактор якісної зміни громадського життя в цілому [6]. Освіта в цьому аспекті виступає сама по собі в якості виховного середовища, заснованого на раціонально-вольових особистісно-суб'єктивних якостях та на інтегративно-структурній природі навчально-виховного процесу. Особливо важливо використати найповніше громадянсько-виховний потенціал освіти саме в трансформаційних суспільствах, які прагнуть до всебічної демократизації та модернізації власного життя, одним з яких є й Україна.

В межах поставленого нами концептуально-теоретичного завдання всебічного аналізу освіти як чинника формування громадянських якостей особистості важливо здійснити вивчення феномену освіти як виховання; дослідити статус виховання в системі педагогічного процесу, виокремити основні функції і напрями виховання в системі освіти.

Фундаментальним принципом нашого дослідження є визнання глибинної, смислостворюючої єдності освіти і виховання, що забезпечує гуманістичне спрямування розвитку освітньої системи в цілому, а також людиноцентричні характеристики навчально-виховного процесу в кожному навчальному закладі. У цьому контексті О.М. Водолазька вказує, що гуманізація освіти і виховання пов'язана з розвитком активно-творчих можливостей людини, соціально-вольового та морального потенціалу особистості, стимулювання у неї прагнення до реалізації себе в інтересах суспільства, бо розвиток багатства людської природи виступає як самоціль. Така ідеальна

гуманістична мета освіти і виховання – виведення кожної людини в її індивідуальному розвитку на передній край людської культури. Перехід людини на новий рівень, оволодіння культурою, зміна її ставлення до світу, інших людей і до себе, підвищення відповідальності за свої дії та їх наслідки – основний результат гуманізації освіти і виховання [2].

Саме такий результат перетворює освіту на потужний інструмент виховання громадянських якостей кожної особистості, а також загальнодемократичний настрій в національному суспільстві, необхідний для активного впровадження демократично-громадянських реформ та модернізації українського суспільства.

Отже, звернемося до аналізу феномену освіти в аспекті його громадянсько-виховного потенціалу, який визначає можливості тієї чи іншої соціальної системи створювати та відтворювати освітніми засобами людський капітал, якому притаманні розвинуті громадянські почуття та прагнення до самовдосконалення і забезпечення стабільного суспільного розвитку. Буквальне значення терміну «освіта» – «формування образу». У цьому тлумаченні його ввів у педагогіку Йоганн Генріх Песталоцці. Це поняття багато в чому подібне до широкого розуміння виховання, тому термін «освіта» у широкому змісті використовується у деяких роботах останніх років і для позначення навчально-виховного процесу.

О.В. Уваркіна констатує, що виховна функція освіти, а особливо культурно-виховна, громадянсько-виховна, гуманістично-виховна – є фундаментальним завданням будь-якої національної освітньої системи, від виконання якого залежить адекватне сприйняття та використання націо-

нально-історичного досвіду, а також подальший соціокультурний та політико-економічний прогрес суспільства, адже «метою освіти є відтворення культурного досвіду, гармонійна соціалізація, патріотичне та ціннісне виховання [7]. А саме ці фактори перетворюють людину на свідомого громадянина, якій обізнаний та активно аксіологічно використовує національно-культурний досвід, прагне бути активним та корисним у розвитку власної громади, держави, нації, має розвинуте почуття власної гідності та поваги до гідності іншої людини, прагне втілювати свої громадянські переконання та ідеали в суспільній реальності.

Статус виховання в системі педагогічного процесу, таким чином, є фундаментальним фактором, який виконує людинотворчі та громадянсько-формуючі функції. Врахування такого концептуально-теоретичного принципу дозволить гармонійно застосовувати в структурі педагогічного процесу на всіх його рівнях гуманістично-інноваційні технології людинотворчої виховної дії. Такі орієнтири і принципи освіти як виховання дозволяють розвивати та закріплювати креативно-гуманістичне прагнення громадян до самоздійснення як активного суб'єкта національно-будівничого та державотворчого розвитку. Цілісність же педагогічно-виховного впливу має досягатися за допомогою використання новітніх інноваційно-гуманістичних технологій освіти і виховання молодого покоління, що в подальшому дасть свої результати у вигляді формування критичної маси свідомих громадян та активних членів національного суспільства серед загальної маси населення України.

А це надзвичайно актуальне для нашого сучасного трансформаційно-

го суспільства завдання. Проблеми духовного, морального, громадянсько-феноменологічного та ментального становлення нації сьогодні є найгострішими і найактуальнішими в ситуації перебування України у історично-культурному перехідному періоді, в періоді активного вибору подальшої історичної долі власної нації. «Процеси, які відбуваються в українському суспільстві в останні десятиліття, загострили проблеми ментального характеру, де змінам піддаються ціннісні орієнтації, мотивація діяльності і відношення особистості до оточуючого світу, свого призначення і долі України. Сучасне українське суспільство знаходиться в ситуації перехідного процесу, який включає різні типи суспільної свідомості. В силу цього перед соціальними інститутами суспільства і, особливо, системою освіти постають складні задачі виховання у молоді високої моральності, громадянськості, патріотизму, відчуття відповідальності за долю України [8 с. 46]».

Таким чином, статус виховання в системі педагогічного процесу значно підвищується, адже саме морально-виховний вплив освітнього середовища здатен пробуджувати у молоді активне прагнення до самоздійснення в структурі демократично-гуманістичних громадянських ідеалів.

Освіта як виховання в цьому аспекті виконує також функцію теоретично-наукового вироблення та практично-людинотворчого застосування новітніх інноваційних методів прищеплення молоді цінностей громадянськості та прагнення до суспільно-корисної діяльності. Саме освіта як система педагогічно-виховних впливів несе в собі найпотужніший потенціал переконання особистості у її значущості для соціального, громадського, національно-державного розвитку.

Тобто освіта як виховання найактивніше здійснює соціалізаційно-феноменологічну адаптацію молодшої людини до сучасної соціальної реальності. Є.М. Мануйлов загострює дослідницьку увагу на пошуку та розробленні нового концептуального підходу до сутності, мети, завдань і змісту виховання взагалі та виховання особистості до виконання нею соціальної ролі в суспільстві зокрема. Визначальним у розумінні сутності виховання стає усвідомлення особистістю своєї ролі як суб'єкта діяльності і спілкування, своєї відповідальності перед певним колективом і суспільством, і розвиток особистості в цьому плані розглядається як процес безперервного знаходження нею нових соціальних якостей [5].

Тому метою виховання в сучасних умовах стає всебічний розвиток особистості, безперервне формування та задоволення її духовних, соціальних потреб й інтересів, збагачення ціннісних орієнтацій, запитів, розкриття задатків і здібностей, духовного потенціалу при зростанні соціальної ролі самої особистості на основі її вільного самовизначення і саморегуляції.

Найбільші можливості для реалізації цих завдань є в системі освіти, особливо в сучасній вищій школі. Підґрунтям для такого ствердження є те, що структурно та функціонально освітній простір спрямований як на формування особистісних компетенцій людини, так і на її активну соціалізацію, тобто в ідеалі фактично здійснює повноцінне та гуманістично спрямоване формування громадянських якостей особистості.

Освіта, таким чином, в сучасному українському суспільстві, яке знаходиться на стадії активної трансформації, відіграє системно-формуючу роль, адже здійснює перетворювальну-виховну функцію, закладаючи

глибинні основи для подальшого демократично-громадянського розвитку людського капіталу нашої нації. А виховну роль освіти в епоху демократичних трансформацій взагалі важко переоцінити. «Виховання особистості в умовах демократизації має важливе теоретичне і практичне значення. Прямий зв'язок виховання особистості з проведеними в Україні реформами – економічними, політичними, соціальними, культурними – ставить особливі завдання перед усіма суб'єктами виховання, і в першу чергу перед навчальними закладами, особливо перед тими, де готують майбутніх фахівців для різних галузей громадського життя. Людина має навчитися жити і працювати в умовах демократизації усіх сфер суспільства, усіх форм ринкових відносин. Значно зростає роль спрямованості виховання (особливо в межах загальноосвітньої школи, вищих навчальних закладів) на підготування творчої особистості, соціально активної, відповідальної, з високою загальною і правовою культурою [5, с. 17]».

Таким чином, освіта та її виховний потенціал як фактори формування громадянських якостей особистості та нації загалом являють собою стратегічний ресурс державотворення, що перетворює педагогічно-виховний процес в кожному навчальному закладі на засіб активізації демократичних реформ всієї національно-соціальної системи.

Світовий досвід доводить, що демократизація та гуманізація освітньої системи, навчально-виховних процесів та механізмів обов'язково здійснюють позитивний вплив і на соціокультурний та громадянсько-демократичний прогрес всього національного суспільства в усіх сферах його функціонування. Саме освіта та її виховний потенціал в розвинутих

демократичних країнах є своєрідним «барометром», випереджальним показником тих соціально-політичних, економічних, громадських реформ та змін, що відбуваються в подальшому. Отже, однією з основних функцій та магістральним напрямом виховання в системі освіти є впровадження нових методик та технологій демократично-гуманістичного, особистісно орієнтованого педагогічно-виховного впливу на дітей і молодь з метою прищеплення їм глибоко демократично-громадянського типу мислення.

А.А. Яворський вказує, що демократизація як тенденція розвитку суспільства у ХХІ столітті поступово охоплює всі сфери суспільного та індивідуального життя особистості, змінює його стиль і ритм, потребує водночас впровадження нових підходів до підготовки та виховання здатності індивіда (і соціальних груп) до життя й творення у демократичному середовищі. Особлива роль у цьому відводиться системі освіти. Підготувати людину демократичного мислення і дії може тільки система, демократизм організації та управління якої відповідає найбільш високим показникам сучасності [9]. Звідси випливає одна з фундаментальних вимог до системи сучасної освіти, а саме: освіта та її виховний потенціал мають випереджати всі інші сфери суспільного функціонування в аспекті формування у населення демократично-громадянських цінностей, якостей, переконань і стиmulів до дії.

Отже, визначивши освіту як середовище випереджального виховання морально-громадянських, громадсько-демократичних чеснот окремої особистості та населення країни в цілому, можемо детальніше визначити функціональні параметри освіти як чинника формування громадянських

якостей особистості. Насамперед педагогічно-виховний потенціал національної системи освіти має пробуджувати в кожній молодій людині такі прагнення і тип мислення, в яких домінували б такі цінності, як свобода та ініціативність особистості, що спрямовані на задоволення розумних потреб членів суспільства без шкоди для його загальних інтересів; плюралізм духовного життя суспільства, в основі якого визнання і реальне забезпечення гуманістичних і демократичних загальнолюдських цінностей; активна участь у всіх сферах суспільного життя недержавних самоврядних громадських спільностей.

Досягнення на масовому рівні таких параметрів громадянської свідомості було б видатним результатом трансформаційних перетворень нашого національного суспільства. Можливість такого досягнення зумовлюється значною мірою саме ефективним використанням виховного потенціалу української системи освіти, яка дедалі більше гуманізується та демократизується.

Таким чином, відзначивши фундаментальну цінність виховання як структурного елементу освіти, а також довівши ключову роль громадянсько-демократичного виховання в педагогічно-виховному процесі. Звернемося до проблеми необхідності, потреби у громадянському вихованні, а також до його визначення та змістовно-сміслових параметрів. Загалом здійснення освітньо-виховного впливу на громадян, прищеплення їм цінностей демократії та поваги до прав людини визнано на міжнародному рівні одним з найголовніших завдань кожної європейської держави.

В Декларації та Програмі виховання громадян в дусі демократії, заснованого на усвідомленні ними власних

прав і обов'язків, прийнятій Радою Європи 7 травня 1999 року, зафіксовано заклик до всіх держав-членів «зробити виховання громадян в дусі демократії, засноване на усвідомленні ними власних прав і обов'язків, найважливішим компонентом всіх політичних програм і практичних дій, що стосуються сфери освіти, професійної підготовки, культури і молоді» [3].

В подібних документах європейського та глобального міжнародного рівня зафіксовані на сьогодні ключові вимоги до держав світу щодо необхідності постійних зусиль у вихованні у населення, особливо у молоді, глибинних особистісних прагнень до громадянсько-правового самовизначення та самореалізації.

В Україні також на офіційному загальнодержавному та громадському рівнях визнано високий ступень актуальності потреби у громадянському вихованні, що особливо стосується виховання молоді у навчальних закладах різного рівня. Виховання в молоді громадянськості, відданості справі вітчизняного державотворення, залучення юнаків і дівчат до реального суспільного життя нині визнані проблемами загальнонаціонального масштабу. «У Державних національних програмах «Освіта» (Україна XXI століття), «Національній програмі патріотичного виховання громадян, розвитку духовності», Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти України як стратегічні визначаються завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку, формування культури демократії. Актуальність громадянського виховання особистості зумовлюється процесом становлення України як єдиної політичної нації. В умовах поліетнічної держави воно

покликане сприяти цілісності, соборності України, що є серцевиною української національної ідеї [1].

Компетентність й відповідальність молодих громадян сприятиме формуванню в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію правової, моральної культур особистості, розвиток національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Таке суспільство функціонує на засадах гуманізму, свободи, реальної дії закону – одного для всіх, соціальної справедливості, міжетнічної злагоди, гарантує умови для зростання добробуту народу. Отже, на сьогодні існує надзвичайно висока актуальність теоретичного дослідження і визначення потреби у громадянському вихованні, а також практичного вироблення дієвих інструментів реалізації його основних змістовно-функціональних характеристик.

Найголовнішим результатом ефективного демократично-громадянського виховання молодого покоління є значне зростання якісно компетентнісних та морально-духовних характеристик людського потенціалу нації, що зумовило відповідні тенденції уважного ставлення до громадянської освіти і виховання у країнах розвинутої демократії. Ставши на шлях демократичного розвитку, Україна не має іншого виходу, окрім формування ефективних структур та засобів громадянського виховання молодого покоління.

Такі змістовно-функціональні характеристики, як показує досвід країн розвинутої демократії, є досяжними та необхідними для реалізації, але Україні ще необхідно пройти надзвичайно важкий шлях суспільної трансформації, локомотивом на якому має стати саме система освіти як джере-

ло громадянсько-виховної енергії та громадянсько-поведінкових компетентностей для якнайширших верств українського населення. Вочевидь, наслідком і результатом громадянської освіти має бути формування молоді людини, яку характеризують наступні якості: почуття власної гідності, шанування прав людини і вміння їх захищати; уміння мислити критично й незалежно, вимогливо ставитися до влади; відданість демократичним цінностям, віра в них, сповідування таких цінностей суспільного життя, як права людини, верховенство права, справедливість; політична освіченість, компетентність; знання, визнання і дотримання законів; толерантність і готовність до компромісу, до розв'язання конфліктів шляхом певних угод; участь у спільних справах.

В цьому аспекті, з нашої точки зору, для удосконалення системи громадянського виховання в Україні доцільне використання таких шляхів:

- залучення громадськості до обговорення проблем громадянського виховання;
- формування політичної культури особистості;

- посилення громадянознавчого складника в усіх освітніх галузях і на всіх ступенях навчання та міжпредметних зв'язків;
- введення до варіативної частини навчального плану спеціальних курсів;
- цілеспрямований розвиток в Україні громадянського суспільства, яке представляє собою комплексний соціальний організм, що постійно розвивається і трансформується.

Таким чином, громадянське виховання можна визначити як цілеспрямовану, систематичну, організовану освітньо-виховну діяльність, що здійснюється на державному, громадському рівні, на рівні кожного навчального закладу, яка спрямована на формування у молодого покоління знань, вмінь та ціннісно-світоглядних орієнтацій, фундаментальним параметром яких є глибинне усвідомлення власної значущості та відповідальності при здійсненні громадсько-соціальних справ, а також сформоване почуття необхідності постійної активної самореалізації в якості суб'єкта громадянськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Василенко І. В. *Виховання громадянськості студентів засобами самоврядування у вищих навчальних закладах Канади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец.: 13.00.07 «Теорія і методика виховання»* / І. В. Василенко. – К., 2009. – 21 с.
2. Водозазька О. М. *Ідеї гуманізації освіти та виховання в сучасній педагогічній практиці* / О. М. Водозазька // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. – № 978. – Серія : Валеологія : сучасність і майбутнє. – Випуск 11. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – С. 74-77.
3. *Декларация и Программа воспитания граждан в духе демократии, основанного на осознании ими своих прав и обязанностей*. – Совет Европы, 7 мая 1999 года (страны участницы). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU99035.html. – Название с экрана.

4. Колодій А. М. Деякі проблеми розвитку громадянського суспільства та правової держави в Україні в контексті європейської інтеграції / А. М. Колодій // *Формування громадянського суспільства та правової держави в контексті європейської інтеграції*. – Ч.1. – К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2006. – С. 9-13.
5. Мануйлов Є. М. Виховання особистості до виконання соціальної ролі в суспільстві / Є. М. Мануйлов // *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. – Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – Харків : Право, 2011. – Вип. 7. – С. 16-21.
6. Петрова О. І. Соціально-філософські аспекти формування напрямків полікультурного виховання / О. І. Петрова // *Інтелект. Особистість. Цивілізація : тематичний збірник наукових праць із соціально-філософських проблем*. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2010. – Вип. 8. – С. 375-381.
7. Уваркіна О. В. Освіта як соціокультурний феномен / Олена Уваркіна // *Вісник Інституту розвитку дитини*. – Вип. 19. – Серія : Філософія, педагогіка, психологія : [зб. наук. пр.]. – К. : Видавництво Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, 2011. – С. 56-61.
8. Червона Л. М. Практики формування громадянської позиції студентів [Електронний ресурс] / Л. М. Червона. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Kis/2011_1/7.pdf. – Назва з екрану.
9. Яворський А. А. Педагогічна практика один з основних факторів формування професійної самоорганізації студентів / А. А. Яворський // *Вісник Черкаського університету*. – Серія : Педагогічні науки : науковий журнал. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – Випуск 119. – С. 157-161.